

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кудін С.В.,

доктор юридичних наук, професор,
Державний податковий університет
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Україна, 08200,
[e-mail: kudinsv1971@gmail.com](mailto:kudinsv1971@gmail.com)
<https://orcid.org/0000-0003-1396-3212>

Старостюк А.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
Державний податковий університет
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Україна, 08200,
[e-mail: allastarostyuk@gmail.com](mailto:allastarostyuk@gmail.com)
<https://orcid.org/0000-0002-9750-7961>

Мацелик М. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
Державний податковий університет
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Україна, 08200,
[e-mail: macelyk50@ukr.net](mailto:macelyk50@ukr.net)
<https://orcid.org/0000-0002-5281-45621>

THE ANTHROPOLOGICAL STATUS OF MAN IN UKRAINE: A HISTORICAL AND LEGAL STUDY

Kudin S.V.,

Doctor of Law, Professor,
State Tax University
Universytetska st., 31, Irpin, Ukraine, 08200,
[e-mail: kudinsv1971@gmail.com](mailto:kudinsv1971@gmail.com)
<https://orcid.org/0000-0003-1396-3212>

Starostiuk A.V.,

PhD in Law, Associate Professor,
State Tax University
Universytetska str., 31, Irpin, Ukraine, 08200,
[e-mail: allastarostyuk@gmail.com](mailto:allastarostyuk@gmail.com)
<https://orcid.org/0000-0002-9750-7961>

Matselyk M.O.,

PH.D. in Law, Associate Professor,
State Tax University
Universytetska str., 31, Irpin, Ukraine, 08200,
[e-mail: macelyk50@ukr.net](mailto:macelyk50@ukr.net)
<https://orcid.org/0000-0002-5281-45621>

Анотація. У статті розглядаються питання антропологічного статусу людини в Україні. Підкреслюється, що ефективний процес розбудови України як демократичної та правової держави знаходиться у нерозривному взаємозв'язку з подальшими зусиллями вчених щодо дослідження питань антропологічного та аксіологічного характеру, що сприятиме впровадженню в життя конституційного положення про визнання людини найвищою соціальною цінністю. Антропологічний статус людини в Україні розглядається у взаємозв'язку з аксіологічним

підходом праворозуміння та ментальними особливостями, які були характерні для людини радянського суспільства. Наголошується, що державоцентристська спрямованість розвитку права створювала основу для розуміння правового статусу людини з позицій класового підходу, що знайшло своє відображення в Конституції УСРР 1919 року та в Конституції УСРР 1929 року, а формальне скасування зазначеного підходу щодо прав особи в Конституції УРСР 1937 року (розділ «Основні права й обов'язки громадян») існувало паралельно з фактичним масштабним обмеженням прав людини за класовою ознакою, посиленням діяльності радянського карального апарату та радянських органів державної безпеки, застосуванням до осіб позасудових репресій, створенням розгалуженої системи неконституційних органів (Особливої комісії з адміністративної висилки при НКВС УСРР (1922-1924 рр.), Особливої наради при Колегії ДПУ УСРР (1924-1934 рр.), Судової трійки при Колегії ДПУ УСРР (1929-1934 рр.), трійки при місцевих органах ДПУ УСРР для проведення примусової колективізації та виселення українського селянства, трійки та особливі трійки при місцевих управліннях НКВС УРСР (1935-1938 рр.)). Зауважується, що державоцентристська політика радянської влади щодо розвитку права, масове порушення фундаментальних прав людини, нехтування її правами та свободами сприяло формуванню ментальних особливостей, які були притаманні радянській людині та радянському суспільству в цілому, що негативно позначилося і на правовому статусі жінки, в якому переважали обов'язки і відповідальність над правами та свободами.

Ключові слова: право, рівність прав, судова система, органи НКВС-МВС, каральні органи, правоохоронна система.

Формул: 0, рис.: 0, 0 табл.: 0, бібл.: 9.

Abstract. The article examines the issue of the anthropological status of a man in Ukraine. It is emphasized that the effective process of building Ukraine as a democratic and legal state is inextricably linked with the further efforts of scientists to research issues of an anthropological and axiological nature, which will contribute to the implementation of the constitutional provision on the recognition of man as the highest social value. The anthropological status of a person in Ukraine is considered in relation to the axiological approach of legal understanding and mental features that were characteristic of a person in Soviet society. It is emphasized that the state-centered orientation of the development of law created a basis for understanding the legal status of a person from the standpoint of a class approach, which was reflected in the Constitution of the Ukrainian SSR of 1919 and the Constitution of the Ukrainian SSR of 1929, and the formal abolition of the mentioned approach to the rights of the individual in the Constitution of the Ukrainian SSR of 1937 (chapter "Basic Rights and Duties of Citizens") existed in parallel with the actual large-scale restriction of human rights on the basis of class, the strengthening of the activities of the Soviet penal apparatus and Soviet state security bodies, the application of extrajudicial repression to persons, the creation of an extensive system of unconstitutional bodies (the Special Commission on Administrative Expulsion at the NKVD of the Ukrainian SSR (1922-1924), a special meeting at the Collegium of the DPU of the Ukrainian SSR (1924-1934), the Judicial Triyka at the Collegium of the DPU of the Ukrainian SSR (1929-1934), the troika at local bodies of the DPU of the Ukrainian SSR for the purpose of forced collectivization and eviction of the Ukrainian peasantry, triykas and special triykas under the local administrations of the NKVD of the Ukrainian SSR (1935-1938)). It is noted that the state-centric policy of the Soviet government regarding the development of law, the massive violation of fundamental human rights, the neglect of its rights and freedoms contributed to the formation of mental characteristics that were inherent in the Soviet person and Soviet society as a whole, which negatively affected the legal status of women, in which women prevailed duties and responsibilities over rights and freedoms.

Keywords: right, equality of rights, judicial system, organs of NKVS-MVS, punitive organs, law-enforcement system.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, ref.: 9.

Постановка проблеми. Процес розбудови України як демократичної та правової держави зумовлений багатьма чинниками, першочергове значення серед яких належить питанням антропологічного і аксіологічного характеру, а також їх відображення на рівні функціонування правового життя суспільства. Ефективний процес реалізації прав і свобод людини та громадянина передбачає врахування ціннісної складової та звернення до проблем, які мають історичне коріння.

Актуальність теми дослідження. Рівень реалізації прав людини та діяльність держави щодо захисту прав людини відзначається науковою актуальністю і є показником втілення в життя фундаментальних правових цінностей, якісного процесу функціонування та

розвитку правової системи суспільства, здійснення національної політики спрямованої на захист державного суверенітету, територіальної цілісності та національних інтересів України.

Стан дослідження. Проблематика розуміння цінностей не є новою для сучасної науки. Питанням теоретичного осмислення ціннісної характеристики права та ролі людини щодо процесу його формування присвячені наукові праці таких вчених як: В.С. Бігун, С.В. Бобровник, П.П. Гайденко, К.В. Горобець, В.В. Дудченко, В. П. Землюк, А.А. Козловський, М.І. Козюбра, С.В. Кудін, Н.М. Онищенко, А.В. Старостюк, А.Є. Шевченко, В.М. Шаповал та ін. Водночас проблема соціально-аксіологічного статусу людини в Україні з позицій історично-

правової ретроспективи потребує подальшої уваги зі сторони науковців.

Метою і завданнями статті є з'ясування сутності антропологічного статусу людини в Україні з позицій правової аксіології та домінуючого підходу праворозуміння.

Виклад основного матеріалу. Дослідження питань антропологічного статусу людини в Україні нерозривно пов'язано з сутнісною характеристикою аксіологічного підходу щодо пізнання права, в основу якого покладено «визнання людини найвищою соціальною цінністю та визнання права цінністю, формою відображення і способом втілення людських цінностей. Застосування цього підходу дозволяє встановити, що закономірністю формування, прояву й розвитку ціннісних властивостей відношення людини та права є розвиток і поступальне здійснення гуманістичної природи права. Одним із проявів такого здійснення є поступ як філософсько-правової та політико-правової думки, так і політико-правової практики у напрямі визнання й утвердження людини найвищою соціально-правовою цінністю» [1, с. 4].

Підкреслюючи значущість аксіологічного підходу до пізнання права, ми одночасно визнаємо факт існування й інших поглядів та думок щодо праворозуміння, що обумовлено складністю самого права як явища соціальної дійсності. Однак варто зазначити, що тривалий час в юридичній науці домінувала думка щодо розуміння права як атрибута держави і, як наслідок, визнання важливості позитивістського типу праворозуміння, який на сьогоднішній день звинувачують «у зневажливому ставленні до прав людини, які вона набуває за «велінням» держави. У цій тезі простежується ставлення до людини як до підкореного владою об'єкта, а не як до вільної особистості. Тобто завжди існували крайні форми легізму, які вважаються тоталітарним праворозумінням (прикладом є праворозуміння колишнього Радянського Союзу, особливо у 30-х роках минулого століття, а також фашистської Німеччини)» [2, с. 175].

Державоцентристська спрямованість позитивістського типу праворозуміння не могла не позначитися на соціально-правовому статусі людини. Людина «за

концепціями юридичного позитивізму є не активним учасником процесу правотворення, а його об'єктом, міра поведінки якому нав'язується ззовні. Звідси, право розглядається виключно як зовнішній регулятор суспільних відносин. Людині ж по суті відводиться роль спостерігача за правотворчими процесами та виконавця встановлених державою норм. Такий підхід до відносин права і людини принижує людську гідність, перетворює людину, в кращому випадку, на «суб'єкта права», тобто учасника правовідносин, які знову-таки виникають на основі встановлених державою норм, є їхнім наслідком» [3, с. 46].

Державоцентристська спрямованість розвитку права створювала підґрунтя для розуміння правового статусу людини з позицій класового підходу, що знайшло своє відображення як в Конституції УСРР 1919 року, так і в Конституції УСРР 1929 року. І лише Конституція УРСР 1937 року формально скасувала зазначений підхід щодо прав особи, а у розділі «Основні права й обов'язки громадян» усі громадяни наділялись широким переліком громадянських, політичних, соціальних, економічних і культурних прав незалежно від соціального походження. Однак, фактично масштабні обмеження прав людини за класовою ознакою тривали [4].

Реалізація положень класової доктрини у сфері правового статусу людини підсилювалась діяльністю радянського карального апарату та радянських органів державної безпеки, які були наділені партійно-державним керівництвом правом застосування до осіб позасудових репресій, що у подальшому призвело до створення розгалуженої системи позасудових неконституційних органів, а саме: Особливої комісії з адміністративної висилки при НКВС УСРР (1922-1924 рр.), Особливої наради при Колегії ДПУ УСРР (1924-1934 рр.), Судової трійки при Колегії ДПУ УСРР (1929-1934 рр.), трійки при місцевих органах ДПУ УСРР для проведення примусової колективізації та виселення українського селянства, трійки та особливі трійки при місцевих управліннях НКВС УРСР (1935-1938 рр.) [4].

Масове порушення фундаментальних прав людини, нехтування її правами та свободами сприяло

формуванню ментальних особливостей, які були притаманні радянській людині та радянському суспільству в цілому, а домінування інтересів суспільства над інтересами особистості породжувало втрату віри в соціальну справедливість серед переважної більшості громадян.

Цілеспрямована державна політика щодо прищеплення комуністичних цінностей не могла не відобразитися і на формуванні характерних рис жителів УРСР, серед яких можна виокремити наступні: «майже повна відсутність усвідомлення себе суб'єктом історії, господарем власної долі; політичний нігілізм; меншовартість; конформізм; маргінальність; байдуже ставлення до своїх громадсько-політичних прав; амбівалентність (розщеплення особистості, двоїстість); безапеляційний послух владі і керівництву; життя за принципами «моя хата скраю...», «тихіше їдеш – далі будеш» і т. п.; патерналізм; скептично-недовірливе ставлення до авторитетів і лідерів; низький рівень політичної культури, політична обмеженість. Значній частині населення були властиві соціальна апатія, пасивність, пристосуванство, ставлення до політичних дій як до формальних ритуалів, правовий нігілізм» [5, с. 12].

Значущим, на нашу думку, є дослідження проявів радянської ідентичності на Півдні України (Запорізька, Миколаївська, Херсонська та Одеська областях), яке здійснила Т. Молдавська. Відтворена нею система цінностей «радянської людини» включала: оцінку радянського ладу як порядку, дисциплін, «сильної руки»; прийняття політичного терору як даності, без якої не може існувати країна; різкі негативні оцінки демократії та свободи слова; негативне ставлення до актуалізації тем Голодоморів, Другої світової війни, репресій; виправдання існування блату, кар'єризму, бюрократизації; чіткі патерналістські очікування від держави та керівництва [6].

Державоцентристська спрямованість розвитку права та ментальні особливості, які були притаманні радянській людині негативно позначилися на всіх різновидах правового статусу. Особливу увагу в межах нашого дослідження варто звернути на правовий статус радянської жінки,

соціальна цінність якої полягала у необхідності поєднання виконання трудових обов'язків з функцією материнства, спрямованістю на забезпечення зростання кількості населення країни.

Однак, як свідчить сімейне законодавство СРСР, правовий статус жінки не відобразив дбайливого ставлення держави до цієї категорії осіб. Так, наприклад, відпустка у зв'язку з вагітністю складала лише 56 днів до пологів і 56 днів після, що було пов'язано з необхідністю використовувати виробничу працю жінки на рівні з чоловіками. Лише у 1980-х роках відпустка по догляду за дитиною була збільшена до моменту досягнення нею півтора року, але без збереження заробітної плати.

Таким чином, прагнучи забезпечити зростання кількості населення, радянська держава одночасно посилювала свою роботу щодо забезпечення повної зайнятості жінок на виробництві. За таких умов не залишалось часу для відновлення фізичних сил, належного догляду та виховання дітей. Окрім того, надаючи пріоритет лише сім'ї, жінка зазнавала осуду з боку держави і суспільства.

Не вдаючись до детального аналізу правового статусу радянської жінки, що має бути предметом окремого наукового дослідження, можна відразу помітити перевагу в ньому обов'язків і відповідальності над правами та свободами.

В сучасних умовах, продовжуючи здійснювати імперську політику, Російська Федерація демонструє зневажливе ставлення до прав і свобод як власних громадян, так й громадян інших країн, стверджуючи існування не сили права, а права сили. Підтвердженням цьому є повномасштабне вторгнення Росії на територію України, яке відбулося 24 лютого 2022 року, надавши питанням захисту прав та свобод людини і громадянина надзвичайної гостроти.

Заперечення цінності людини та її життя, сприйняття права як веління публічної влади, в якому відображена воля цієї влади – це реальність функціонування Російської Федерації сьогодні, що є продовженням політики колишнього Радянського Союзу щодо декларативності прав і свобод людини і громадянина та

грубого їх порушення. Позбавлена ціннісних характеристик людина і надалі сприймалася російською владою як гвинтик у великому державному механізмі, а питання цінності права та реального впливу людини на правотворчі процеси знаходяться поза увагою держави.

Перебуваючи в надзвичайно складній геополітичній ситуації, Україна має забезпечити динамічний розвиток правового статусу людини, використовуючи можливості громадянського суспільства. Саме громадянське суспільство має бути активним учасником процесу правотворчості, стримуючи державу від шляху авторитаризму або повного контролю над усіма сферами суспільного життя. «Інакше кажучи, державі потрібен потужний опонент у вигляді громадянського суспільства, в іншому випадку буде спрацьовувати ефект права сили, коли більш сильна сторона при взаємовідносинах з більш слабкою зловживає своїми повноваженнями [7, с. 363].

Враховуючи існуючі проблеми, які безпосередньо стосуються сучасного етапу розвитку України, необхідно враховувати той факт, що суспільство, виникаючи як

структура нормативно встановленої й координованої поведінки, відіграє визначальну роль у формуванні загальнообов'язкових моделей поведінки (права), а право, в свою чергу, створює умови для злагодженого функціонування системи суспільних відносин [8].

Процес підготовки та ухвалення законів, які відображають реальний стан розвитку суспільних відносин, спрямовані на захист інтересів суспільства, перебуває в прямій залежності від рівня соціальної культури громадян, яка є наймогутнішою зброєю для забезпечення національної безпеки [9], реалізації прав та свобод людини і громадянина.

Висновки. Таким чином, розглянувши деякі аспекти антропологічного статусу людини в Україні у взаємозв'язку з ціннісною складовою, ми можемо зробити висновок про існуючий взаємозв'язок між домінуючим підходом до праворозуміння та соціально-правовим статусом людини, що обумовлювало формування ментальних особливостей, які були притаманні радянській людині та радянському суспільству, визначаючи подальші шляхи їх існування та розвитку.

Література:

1. Бігун В.С. Людина в праві: Аксиологічний підхід: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національна академія внутрішніх справ України Міністерства внутрішніх справ України. К., 2004. С. 4.
2. Національні тенденції та міжнародний досвід сучасного праворозуміння. Монографія. За заг. ред. Н.М. Онищенко. К., 2013. С.175.
3. Загальна теорія права / За ред. М. І. Козюбри. К., 2015. С.46.
4. Окіпнюк В. Т. Права людини і діяльність радянських спецслужб в Україні: історико-правовий аналіз. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e3f2c4aa-65e7-444c-b828-adc645335480/content> (дата звернення: 12.04.23).
5. Землюк В. П. Політична ідентичність в Україні в період кризи «розвинутого соціалізму» і здобуття державної незалежності: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ. 2007. С.12.
6. Молдавська Т. Радянська ідентичність та її вплив на формування сучасних суспільних стереотипів людей похилого віку: (за матеріалами усно історичних джерел Півдня України). Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Культурологія. 2013. Вип. 12, ч. 2. С.38-48.
7. Трансформація правової ідеології у контексті сучасних викликів. [монографія]. За заг. редакцією Н.М. Онищенко. Вінниця. «Нілан-ЛТД». 2016. С.363.
8. Шевченко А. Є., Топчій В. В., Старостюк А. В., Кармаліта М. В. Теорія держави і права: навчальний посібник. Ірпінь. Університет ДФС України. 2016. 187 с.
9. Shevchenko Anatolii, Kydin Serhii, Loshchykhin Oleksandr. Reflection of the essence of the social and legal value of a person in the normative law. Theoretical foundations of jurisprudence: collective monograph. / Blikhar M., Yatsenko I., Kliuiev O., etc. International Science Group. Boston: Primedia eLaunch, 2020. P. 151-159.

References:

1. Bihun, V.S. (2004), *Man in Law: An axiological approach: PhD thesis: 12.00.01. National Academy of Internal Affairs of Ukraine of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine*. Kyiv, Ukraine.
2. *National trends and international experience of modern legal understanding. Monograph. Edited by N.M. Onyshchenko, (2013), Kyiv, Ukraine.*
3. *General Theory of Law. Edited by M.I. Kozubra, (2015), Kyiv, Ukraine.*
4. Okipniuk, V. T. (2023), "Human rights and activities of the Soviet special services in Ukraine: historical and legal analysis". Electronic resource: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e3f2c4aa-65e7-444c-b828-adc645335480/content> (Accessed on 12.04.23).

5. Zemliuk, V. P. (2007), *Political Identity in Ukraine during the Crisis of “Developed Socialism” and the Gaining of State Independence*, Abstract of Ph.D. dissertation, Kyiv, Ukraine.

6. Moldavska, T. (2013), “Soviet identity and its influence on the formation of modern social stereotypes of the elderly: (based on oral history sources of the South of Ukraine)”, *Scientific notes [of the National University of Ostroh Academy]. Issue 12, part 2. Culturology. pp. 38-48.*

7. *Transformation of legal ideology in the context of modern challenges. [monograph]. Edited by N.M. Onyshchenko, (2016), Nilan Ltd. Vinnytsia, Ukraine.*

8. Shevchenko, A.Ye., Topchii, V.V., Starostiuk, A.V. and Karmalita, M.V. (2016), *Theory of state and law: a textbook*, State Tax University, Irpin, Ukraine.

9. Shevchenko, Anatolii, Kydin, Serhii and Loshchykhin, Oleksandr. (2020), *Reflection of the essence of the social and legal value of a person in the normative law. Theoretical foundations of jurisprudence: collective monograph*, Primedia eLaunch, Boston, USA.

Стаття надійшла до друку 09.05.2023 року